

โครงการประชุมเวทีวิชาการระดับชาตินานาชาติ SMARTS ครั้งที่ 3
(The 3rd National and International SMARTS Conference)

หัวข้อ

“ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง: สรุปบทเรียนจากปรัชญาวิถีปฏิบัติ กรณีศึกษาหมู่บ้านคีรีวงและหมู่บ้านไม้เรียง จังหวัด นครศรีธรรมราช

Sufficiency Economy Philosophy: Conclusion of Lessons from Philosophy into Practice: Case Study
Kee Ree Wong Village and Mai Rieng Village, Nakhonsithammarat Province

มนูญ จันทรสมบูรณ์

โปรแกรมวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

บทคัดย่อ

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดและแนวทางการดำเนินชีวิตและวิถีปฏิบัติที่เน้นย้ำแนวทางพัฒนาที่ตั้งอยู่บนทางสายกลาง และความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันในตัว ความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอบทเรียนจากปรัชญาวิถีปฏิบัติของการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชุมชน ซึ่งผลการศึกษา พบว่า หมู่บ้านคีรีวงและหมู่บ้านไม้เรียงเป็นหมู่บ้านต้นแบบด้านเศรษฐกิจพอเพียงระดับประเทศ โดยทั้งสองหมู่บ้านมีทั้งความเหมือนและความต่างในการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้และสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนพึ่งตนเอง

คำสำคัญ: ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, หมู่บ้านคีรีวง, หมู่บ้านไม้เรียง

Abstract

Sufficiency Economy Philosophy is a concept and a way of life and practices that emphasize the development is located on the center line and vigilance. Regard that the reasons for limiting the immune system, knowledge and moral for life. This academic article aims to present the lessons of philosophy into practice of Sufficiency Economy Philosophy to be applied in the community. The results showed that the Mai Rieng village and the Kee Ree Wong village are underlying national economic sufficiency. The two villages are the similarities and differences in the philosophy of sufficiency economy the strength of the community, and self-reliance.

Keywords: Sufficiency economy philosophy, Kee Ree Wong village, Mai Rieng village

บทนำ

จากการไปศึกษาดูงานที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้เขียนได้เดินทางไปยังหมู่บ้านต้นแบบด้านเศรษฐกิจพอเพียง จนได้ยกระดับเป็นหมู่บ้านมั่งมีศรีสุข ซึ่งเป็นระดับสูงสุดจากการจัดอันดับหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงระดับประเทศ คือ หมู่บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา และหมู่บ้านไม้เรียง อำเภอฉวาง ซึ่งทั้งสองหมู่บ้านนี้มีทั้งนักวิชาการ ข้าราชการ และบุคคลทั่วไปเข้าไปศึกษาดูงานปีละนับพันคน

คำถามแรกที่หลายคนตั้งคำถามก็คงหนีไม่พ้นว่า ทั้งสองหมู่บ้านนี้มีดีอะไรถึงได้รับการยกย่องเป็นหมู่บ้านดีเด่นระดับประเทศและคำถามต่อมาที่คงหนีไม่พ้นว่าชาวบ้านของหมู่บ้านทั้งสองนี้เขาทำได้อย่างไร ซึ่งผู้เขียนเองก็คงหนีไม่พ้นจะต้องตั้งคำถามนี้เช่นกัน แต่ก็ได้ตั้งคำถามเพิ่มเติมว่าทั้งสองหมู่บ้านนี้มีอะไรแตกต่างและเหมือนกันบ้าง รวมทั้งจะนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นได้อย่างไร บทความนี้เป็นบทความวิชาการมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอบทเรียนจากปรัชญาสู่วิถีปฏิบัติของการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชุมชนโดยการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ 2 ท่าน คือ วิทยากรประจำหมู่บ้านคีรีวง และคุณลุงประยงค์ รมรงค์

หมู่บ้านคีรีวง

หมู่บ้านแรกที่คุณเขียนเข้าไปศึกษาดูงานคือหมู่บ้านคีรีวงตั้งอยู่ในเขตตำบลกำโลน อำเภอลานสกา ห่างจากตัวจังหวัดนครศรีธรรมราชไปทางทิศเหนือประมาณ 50 กิโลเมตร สภาพถนนหนทางที่เดินทางเข้าหมู่บ้านต่อจากถนนใหญ่ เป็นถนนลาดยางเลนเดียวมีลักษณะเป็นเนินเขาสูงต่ำสลับไปมา สองข้างทางห้อมล้อมด้วยป่าเขาเป็นส่วนใหญ่ ทำให้สภาพแวดล้อมดูร่มรื่นเขียวชอุ่มไปด้วยพืชพรรณไม้ต่าง ๆ รวมทั้งบางช่วงก็เป็นธารน้ำตกกระหว่างเขา ทำให้บรรยากาศสองข้างทางที่เดินทางเข้าหมู่บ้านสวยงามมาก และเมื่อเดินทางถึงหมู่บ้านพบว่าตั้งอยู่บริเวณธารน้ำตก มีบ้านเรือนของประชาชนปลูกห่างๆ กัน ลึกเข้าไปจากถนนเข้าหมู่บ้าน ทั้งนี้รอบบริเวณบ้านจะมีการปลูกผลไม้ต่าง ๆ เช่น ทุเรียน มังคุด ลองกอง เงาะ สะตอ เป็นต้น

จากการฟังบรรยายของวิทยากรประจำหมู่บ้านเล่าให้ฟังว่า เมื่อปี พ.ศ.2531 ได้เกิดน้ำป่าไหลท่วมหมู่บ้าน จนทำให้บ้านเรือนของชาวบ้านพังทลายไปเกือบทั้งหมด ชาวบ้านได้สูญเสียทรัพย์สิน สิ้นเนื้อประดาตัวไปกันทั้งหมด แต่ด้วยจิตใจอันเข้มแข็งของชาวบ้านคีรีวงและการช่วยเหลือจากภาครัฐ ทุกคนได้แปลงวิกฤติเป็นโอกาส โดยรวมตัวกันสร้างหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ และทุกคนได้มาร่วมตัวกันมองอนาคตของหมู่บ้านของตนเอง ซึ่งถือเป็นจุดกำเนิดของการรวมกลุ่มอาชีพในชุมชน นอกจากอาชีพหลักเกษตรกรรมที่ทุกคนฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ ได้แก่ สวนทุเรียน มังคุด เงาะ ลองกอง สะตอ แล้ว ทุกคนช่วยกันมองหาอาชีพเสริมโดยใช้หลักคิดที่ว่า เป็นอาชีพที่สามารถเชื่อมโยงกับอาชีพหลักได้ ทำได้โดยใช้วัสดุดิบจากธรรมชาติที่มีอยู่ ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน และพึ่งตนเองได้ จากหลักคิดนี้ได้นำมาสู่คั้นหาอาชีพ โดยอาศัยการมองย้อนกลับไปอดีตถึงอาชีพของคนในชุมชน ซึ่งก็ค้นพบว่าบรรพบุรุษของชุมชนนี้มีฝีมือในเรื่องการทอผ้าย้อมผ้า การทำหัตถกรรม และการแปรรูปอาหารจากผลไม้ต่าง ๆ ดังนั้น คนในชุมชนจึงรวมตัวกันตามความถนัดตั้งกลุ่มอาชีพเสริมตามวิถีปฏิบัติของบรรพบุรุษขึ้นแบ่งเป็นกลุ่มต่าง ๆ ได้แก่ กลุ่มผ้ามัดย้อม กลุ่มทุเรียนกวน กลุ่มผ้าลายเทียน กลุ่มหัตถกรรมจักสาน กลุ่มสบูเป็ลือกมึงคุด กลุ่มสมุนไพร ซึ่งแต่ละกลุ่มก็ได้พยายามพัฒนาสินค้าของตนเองมีการคิดค้นและแสวงหาความรู้สมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ รวมทั้งมีการออกไปทำตลาดภายนอกรวมทั้งในกรุงเทพฯ ด้วย จนปัจจุบันสินค้าบางชนิด เช่น ผ้ามัดย้อม มีการส่งจอบสินค้ามาจากต่างประเทศ และสิ่งหนึ่งที่วิทยากรกลุ่มผ้ามัดย้อม ได้กล่าวถึงความสำเร็จของกลุ่มตนเองว่ามาจากการพึ่งตนเอง การเรียนรู้จากประสบการณ์ ความพยายามที่จะพัฒนาสินค้า และความสุขในการทำงาน

ข้อสังเกตอย่างหนึ่งของผู้เขียนจากการเยี่ยมชมหมู่บ้านคีรีวง พบว่า หมู่บ้านนี้มีทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้นทุนที่สำคัญในการผลิตสินค้า เนื่องจากพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก มีน้ำตลอดทั้งปี ดังนั้นพืชผลไม้ต่าง ๆ จึงมีผลผลิตเกือบตลอดทั้งปี ประกอบมีสภาพธรรมชาติที่สวยงาม ทำให้สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามแม้ชาวบ้านจะรวมตัวกันตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นจำนวนหลายกลุ่ม แต่ก็ยังพบว่าสินค้าภายนอกซึ่งเป็นอาหารสำเร็จรูปจากภายนอกชุมชน ก็มีนำเข้ามาขายตามร้านค้าต่าง ๆ อยู่จำนวนมาก ซึ่งนับว่าเป็นการรุกคืบของสินค้านอกเกษตรกรรม ดังนั้นหากคนในชุมชนติดกับดักสินค้าภายนอกอันอาจเกิดจากค่านิยมหรือสื่อต่าง ๆ ก็อาจจะส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนในระยะยาวต่อไปได้

ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ผู้เขียนเห็นว่าหมู่บ้านนี้พึงระวังคือการติดกับดักทุนนิยมทางการตลาด ซึ่งโดยหลักการตลาดจะต้องแข่งขัน การลดต้นทุน และต้องปรับเปลี่ยนสินค้าตามพฤติกรรมของผู้บริโภค หากกลุ่มในชุมชนใช้หลักการตลาดมากเกินไป ในท้ายสุดแล้วการรวมกลุ่มจะไม่ผูกติดกับหลักคิดเดิมและความสุขของคนในกลุ่ม แต่จะไปผูกติดกับเงินตราแทน ซึ่งก็จะลดทอนความเข้มแข็งของกลุ่มและชุมชนให้น้อยลงไปจนหายไปที่สุด

ในขณะที่เดียวกันหมู่บ้านนี้อยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลกำโลน (อบต.) ดังนั้นหากแนวคิดในการพัฒนาของอบต. เน้นพัฒนาหมู่บ้านเป็นแหล่งท่องเที่ยว ก็จะมีผู้คนจากที่ต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาในหมู่บ้านนี้จำนวนมาก สิ่งที่ชาวหมู่บ้านหนีไม่พ้น คือ วัฒนธรรมคนเมือง จะเข้ามาในชุมชน ที่จะทำลายบริบทของวัฒนธรรมคนชุมชนชนบทให้สูญหายไป ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหลายชุมชนในประเทศไทยมาแล้ว ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าติดตามว่าภูมิคุ้มกันของคนในชุมชนนี้ว่าในอนาคตจะต่อต้านการไหลบ่าของกระแสวัฒนธรรมเมืองที่หลั่งไหลเข้ามาได้มากน้อยเพียงใด

หมู่บ้านไม้เรียง

เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่ผู้เขียนได้เข้าไปเยี่ยมชม หมู่บ้านนี้อยู่ห่างตัวจังหวัดนครศรีธรรมราช ออกไปทางทิศเหนือประมาณ 80 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในเขตอำเภอฉวาง ทางเข้าหมู่บ้านเป็นถนนลาดยางห่างจากถนนใหญ่ประมาณ 20 กิโลเมตร สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบ มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณต่าง ๆ

ผู้ที่ผู้เขียนเข้าไปพบก็คือคุณลุงประยงค์ วรรณรงค์ ซึ่งเป็นผู้ได้รับรางวัลแมกไซไซ ด้านการพัฒนาชุมชน คุณลุงทำทางเป็นผู้ใหญ่ใจดี แต่งกายชุดสากลเรียบร้อย แม้จะอายุ 72 ปีแล้ว แต่บุคลิกทำทางเหมือนคนอายุประมาณ 50 ปี คุณลุงออกมาต้อนรับถึงรถ และนำคณะของเราซึ่งมีประมาณรวม 200 คน เข้าไปนั่งฟังการบรรยายในเต็นท์ผ้าใบ คุณลุงเล่าให้ฟังว่าในแต่ละเดือนจะมีคณะต่าง ๆ เข้ามาเยี่ยมชมจำนวนหลายสิบคณะ ซึ่งหากนับแต่ละปีก็มาเยี่ยมชมปีละหลายร้อยคน

คุณลุงเล่าว่าตนเองจบประถมศึกษาปีที่ 4 ปัจจุบันตนเองเกษียณจากอาชีพเกษตรกรหลายปีแล้ว และหันมาช่วยเหลือผู้อื่นแทน โดยการจัดทำศูนย์สาธิตและส่งเสริมอาชีพโดยไม่คิดค่าใช้จ่ายใด ๆ ยกเว้นวัสดุดิบที่มาฝึก หากนำกลับบ้านก็จะขายให้ในราคาต้นทุน คุณลุงตั้งชื่อศูนย์ว่าศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันเรียนรู้พึ่งตนเอง ซึ่งจากการมองสำรวจรอบ ๆ ศูนย์ของคุณลุงก็พบว่ามีการปลูกพืช เลี้ยงปลา ไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งคุณลุงบอกว่าทำเอาไว้สาธิตให้ผู้มาเรียนรู้ รวมทั้งเป็นแหล่งวิจัยทดลองของคุณลุงด้วย

คุณลุงเล่าว่าชุมชนไม้เรียง เดิมเป็นชุมชนเกษตรกรรม ผลิตผลต้องพึ่งดินฟ้าอากาศ ราคาสินค้าก็ต้องพึ่งภาวะเศรษฐกิจ คนในชุมชนมีหนี้สินจำนวนมากเพราะไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งจากปัญหานี้ ทำให้คุณลุงตระหนักถึงอนาคตของชุมชนว่าคงหนีไม่พ้นต้องขายที่ดินให้กับนายทุนกันทั้งหมด ทำให้คุณลุงหันกลับมามองว่า ทำอย่างไรคนในชุมชนจะพึ่งตนเองได้ เริ่มคุยกับคนในชุมชนไม้เรียงชี้ให้เห็นปัญหานี้สินและปัญหาการสูญเสียที่ดินที่จะตามมา คุณลุงเล่าต่อว่าชาวบ้านเขาจะเชื่อ เมื่อเขาเห็นว่าดีและปฏิบัติได้จริงรวมทั้งเป็นงานง่ายหรือสบาย ดังนั้นคุณลุงจึงหันมาเริ่มจากตนเองก่อน

โดยเริ่มจากหลักคิดที่ว่า ฟังตนเอง อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น แปลงคุณค่าให้เป็นมูลค่า และหัวใจสำคัญอยู่ที่การปฏิบัติได้โดยอาศัยฐานข้อมูลจากการลองผิดลองถูกด้วยตนเอง

จากหลักคิด คุณลุงเริ่มจากสิ่งใกล้ตัว ได้แก่ การทำขนมจีน ซึ่งคุณลุงสำรวจข้อมูลพบว่าคนในจังหวัดนครศรีธรรมราชกินขนมจีนวันละ 7 ตัน จนต้องนำเข้าขนมจีนจากภายนอกจังหวัด แต่การทำขนมจีนจะต้องอาศัยข้าวจากต่างจังหวัดที่เป็นข้าวเกรดเอ คุณลุงจึงคิดค้นจนสามารถผลิตขนมจีนจากข้าวเกรดต่ำแต่ให้คุณภาพและรสชาติไม่ต่างกันได้เลย รวมทั้งคิดค้นวิธีการไม่ให้กระบวนการผลิตไม่ส่งผลต่อน้ำเสียด้วยการบำบัดน้ำเสียก่อนทิ้ง และถ่ายทอดวิธีการทำขนมจีนให้ชาวบ้านที่เข้ามาเรียนรู้

มีนักวิชาการบอกว่าการเลี้ยงปลาตกจะต้องเลี้ยงด้วยอาหารสัตว์ จึงจะทำให้ปลาโตและมีน้ำหนักมาก และการเลี้ยงปลาตกในบ่อซีเมนต์ที่จำนวนห้าพันตัวต่อบ่อ ก็จะทำให้เกิดน้ำเสีย คุณลุงจึงทำการทดลองและวิจัยจนสามารถฝึกปลาตกให้มีตัวโต น้ำหนักมากสามกิโลกรัม ได้ โดยกินผักตบชวา และสามารถอยู่ในบ่อซีเมนต์ได้โดยน้ำไม่เน่า ซึ่งคุณลุงได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ชาวบ้านที่เข้ามาเรียนรู้ทั้งหมด

นอกจากนี้คุณลุงยังได้วิจัย ทดลองอื่น ๆ อีก ได้แก่ ทำน้ำมันเชื้อเพลิงรถยนต์จากน้ำมันพืชที่ใช้แล้ว จนสามารถนำมาใช้กับเครื่องยนต์รถได้ การเพาะเห็ด การทำปุ๋ย การทำยาหม่อง น้ำยาล้างจาน ฯลฯ สิ่งที่คุณลุงได้ถ่ายทอดมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนที่เข้ามาเรียนรู้ทั้งหมด จนคนในชุมชนยอมรับและเข้ามาเรียนรู้กับคุณลุงจำนวนมาก

สิ่งที่คุณลุงให้ข้อคิดกับการทำงานคือ ต้องใช้ความรู้กับปัญญาไปพร้อมกัน ซึ่งคนรุ่นเก่ามีแต่ปัญญาแต่ไม่มีความรู้ ในขณะที่คนรุ่นใหม่มีความรู้แต่ไม่มีปัญญา ดังนั้นทำอย่างไรให้คนสองกลุ่มนี้มาเรียนรู้ร่วมกัน ก็จะทำให้เกิดทั้งความรู้และปัญญาที่จะนำไปพัฒนาประเทศได้เป็นอย่างดี และเห็นว่าอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่มั่นคงและอิสระ

สิ่งที่ผู้เขียนรู้สึกประทับใจในมุมมองทางความคิดของคุณลุงคือ การวิจัยทดลองจนนำไปสู่การปฏิบัติจริงได้ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ ที่ต้องพิสูจน์ตรวจสอบให้เห็นข้อเท็จจริงก่อน จึงจะนำไปปฏิบัติ ซึ่งต่างกับวิถีคิดของชาวบ้านเกษตรกรทั่วไป ที่มักจะเชื่อวิถีปฏิบัติที่สืบทอดกันมา ยอมจำนนกับธรรมชาติและพึ่งพาเทคโนโลยีมากกว่าพึ่งตนเอง ซึ่งนับว่าเป็นตัวอย่างของการปฏิวัติความเชื่อเกษตรกรอย่างสิ้นเชิง

ความเหมือนและความต่างของคีรีวงกับไม้เรียง

เป็นคำถามที่ผู้เขียนพยายามค้นหาคำตอบ สิ่งที่คุณลุงพบคือ

ความเหมือน

1. ทั้งสองหมู่บ้านต่างยึดหลักการพึ่งตนเองเหมือนกัน
2. ทั้งสองหมู่บ้านยึดถืออาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก
3. ทั้งสองหมู่บ้านมีสภาพพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์
4. ชาวชุมชนทั้งสองหมู่บ้านประสบปัญหาวิกฤติ กล่าวคือ คีรีวงเกิดอุทกภัยน้ำท่วม ในขณะที่ไม้เรียงเกิดปัญหาหนี้สินล้นพ้นตัวจนเกือบสูญเสียดินให้แก่นายทุน
5. ทั้งสองหมู่บ้านมีผู้นำชุมชนที่ตื่นตระหนกกับปัญหาและค้นหาทางออกได้อย่างแยบยล เพียงแต่คีรีวงมีลักษณะเป็นผู้นำตามธรรมชาติ ในขณะที่ไม้เรียงมีผู้นำที่โดดเด่นโดยคุณลุงประยงค์

ความต่าง

1. ชาวบ้านคีรีวง มีการนำหลักการตลาดมาใช้ในการพัฒนาสินค้าและจำหน่ายสินค้าออกสู่ภายนอกค่อนข้างมาก ในขณะที่ไม้เรียงไม่เน้นการตลาดภายนอกแต่เน้นเศรษฐกิจในชุมชนเป็นหลัก
2. คีรีวงมีลักษณะต่างคนต่างพัฒนาสินค้าของตนเอง ในขณะที่ไม้เรียงมีคุณลุงประยงค์เป็นแกนกลางของปราชญ์ชาวบ้านในการศึกษาค้นคว้าทดลองและถ่ายทอดความรู้
3. สภาพแวดล้อมของคีรีวงสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ ในขณะที่ไม้เรียงมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับเกษตรกรรมแต่เพียงอย่างเดียว
4. การรुकึบของสินค้าภายนอกมีแนวโน้มเข้ามาในคีรีวงมากกว่าไม้เรียง

สรุปบทเรียนจากคีรีวงและไม้เรียงสู่ชุมชนอื่นๆ

1. ความสำเร็จของชุมชนอาจเริ่มต้นจากการแปลงวิกฤติให้เป็นโอกาส ซึ่งทุกชุมชนถ้าค้นพบและสร้างการตระหนักรู้ร่วมกันก็จะเป็นพลังสำคัญในการร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเอง
2. ผู้นำชุมชนยังเป็นที่ใจสำคัญในการพัฒนา ชุมชนใดมีผู้นำที่ดี มีหลักคิด วิธีคิดที่ดี ก็จะทำให้ชุมชนนั้นมีความเข้มแข็ง
3. หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะเรื่องการพึ่งตนเอง เป็นหลักที่พิสูจน์ได้ว่าสามารถนำไปใช้ปฏิบัติจริงได้ โดยต้องอาศัยหลักเหตุผลและการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง
4. ความเข้มแข็งของชุมชนไม่ได้เกิดจากภาครัฐ แต่ต้องเริ่มต้นเกิดจากคนในชุมชนเองจึงจะยั่งยืน การยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือจากภาครัฐจึงควรเข้าไปอย่างระมัดระวัง มิฉะนั้นจะเป็นการลดทอนความเข้มแข็งของชุมชนให้น้อยลง
5. วัฒนธรรมเมืองและกลไกตลาด จะเป็นปัจจัยสำคัญในการบั่นทอนความเข้มแข็งของชุมชน หากต้องการให้ชุมชนเข้มแข็งต้องสร้างภูมิคุ้มกันให้คนในชุมชนได้ตระหนักรู้ถึงปัญหาวัฒนธรรมเมืองและทุนนิยม
6. การสร้างความรู้และการสร้างปัญญาในชุมชนควรเริ่มต้นไปพร้อมๆ กัน มิฉะนั้นจะเกิดปัญหาการมองและการทำงานแบบแยกส่วนมากกว่าจะเป็นแบบองค์รวม
7. แต่ละชุมชนไม่สามารถเลียนแบบความเข้มแข็งของชุมชนอื่นได้ทั้งหมด หลักสำคัญอยู่ที่ชุมชนต้องค้นหาความเป็นตัวตนของชุมชนและสร้างอัตลักษณ์ของตนเองให้ดำรงอยู่ตลอดไป จึงจะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้นมาได้